

Таким образом, современная литература сталкивается с множеством вызовов, однако эти проблемы также создают возможности для поиска новых форм, тем и подходов.

Заключение. Литература является возрождением, литература оживая в душах людей, способна научить мыслить, рассуждать, существовать, но современная литература до невозможности все упрощает и укорачивает.

Ценность литературы потеряна еще из-за большого набора предложенных книг разных жанров и слишком

мало спроса из-за высоких цен на книги, устаревания печатной версии книги, появление электронных книг, многие тратят огромные деньги на рекламу и на интересные названия.

Для многих авторов литературное творчество не является душевной отдушиной, а лишь как следствие причисления к «элите», - интеллигенции.

Вес литературы раньше был очень огромен, к сожалению в настоящее время литература похожа на маленькую старушку, которая живет осознавая приближающуюся смерть...

Литература

1. <https://proza.ru/lermanovskaya2014/04/09/1553>
2. Научная литература / Тяпкин Б.Г. // Моршин -Никиш. - М.: Советская энциклопедия, 1974.
3. Литературная энциклопедия: В 11 т. - М.: Ком. Акад., 1979. - Т. 2
4. Каган М.А. «Современная русская литература: проблемы и тенденции». -М.: Литературный институт, 2013.
5. Бородин С.С. «Литературная критика и культурное пространство России XXI века». СПб.: «Наука», 2017.
6. Фёдоров В.В. «Проблемы современной литературы и её роль в обществе». -М.: «Прогресс», 2005.
7. Кунин А.С. «Эстетика постмодернизма». -М.: «Речь», 2004.
8. Володин В.И. «Русская литература XXI века». -М.: Московский университет, 2019.
9. Павлов И.В. «Литературные процессы современной России». -М.: «Феникс», 2011.
10. Жижек С. «Постмодернизм и философия». -М.: Академический проект. 2007.
11. Кочеткова Н.С. "Новая литература: кризис и возрождение". -М.: «Современная мысль», 2018.

РЕЗЮМЕ. Мақолада рус адабиётининг замонавий муаммоларини кўриб чиқади. Шунингдек, тақдим этилган материалнинг батафсил изоҳи билан асосий мисоллар келтирилган. Ушбу илмий ишда замонавий рус адабиётини қайта тиклаш вариантлари ҳам кўриб чиқилади.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются современные проблемы русской литературы. Также приведены основные примеры с подробным объяснением изложенного материала. В данной научной работе также рассмотрены варианты возрождения современной русской литературы.

SUMMARY. The article discusses the modern problems of Russian literature. The main examples are also given with a detailed explanation of the material presented. This scientific work also considers the options for the revival of modern Russian literature.

И.ЮСУПОВ ЛИРИКАСЫНДА ЖЕКЕ АВТОРЛЫҚ ЭПИТЕТЛЕРДИҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҒЫ

Г.Өтепбергенова – филология илимлари бойынша философия докторы

Ўзбекистон мамлекетлик көркем өнер ҳам мәденият институты Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: И.Юсупов лирикаси, поэтик тил, бадий воситалар, эпитет, эпитет турлари.

Ключевые слова: лирика И. Юсупова, поэтический язык, художественные средства, эпитет, виды эпитета.

Key words: I. Yusupov's lyrics, poetic language, artistic means, epithet, types of epithet.

Кирисиў. И.Юсупов лирикасында кең қолланылған көркемлеў қуралларының бири эпитетлер болып табылады. Шайыр лирикасында сөз мәнисиниң кеңейип, кубылып, көркем образлылықты тәмийинлеўде эпитетлердиң ислетилиўинде экспрессивлик-стилик өзгешеликлерине ийе. Бул өзгешелик шайырдың поэтикалық дүньясында үлкен бир көркем образлылық жаңашыллығын аңлатады. Ол Шығыс поэзиясы, каракалпақ классик шайырлары ҳам халықлық поэзиядағы көркемлеў қуралларын пукта өзлестириўи, қайта ислеўи нәтийжесинде шығарманың көркем тили, образлылығын ҳам поэтикалық дүньясын байытыўда үлкен нәтийжелерге ерискен.

«Эпитет кең мәниде предмет белгилеринен бирин күшейтип ҳам сол арқалы оқыўшы яки тыңлаўшы итибарын өзине тартыў ҳам де көркем образлылықты асырыў мақсетинде қолланылатуғын поэтикалық усул болып табылады» [1]. «Ол объекттиң қандай да бир тәрәпин анықлаўшы эпиўайы белги емес, бәлким автордың дүньяны индивидуал сезиниўи арқалы оның руўхый-эмоционаллық, көркем пикирлеў призмасынан өткерилген қурамалы процесс хызметин атқарады» [2]. Басқаша етип айтқанда, «...предметтиң сыпатын

көркем образлы сүўретлеў ушын ислетилген сөз, троптың бир түрине эпитет делинеди» [3]. Демек, эпитетлер затқа, кубылысқа, ўақыяға тийисли болған қандай да бир белгини, сапаны, қасийетти, көркем өзгешеликти образлы баҳалап көрсетиў мақсетинде аўыспалы мәниде қолланылатуғын сөзлер. Эпитет – көркем анықлаўшы, ол эпиўайы, жай анықлаўшытан өзиниң образлы, экспрессив мәниси менен ажыралып турады. Эпиўайы анықлаўшыларда экспрессивлик болмайды, ал эпитетлерде образлылық, сүўретлеўшилиқ, эмоциональ-экспрессивлик мәни жәмленген болып, олар белгили бир көркемлик стилик мақсетте таңлап қолланылады. Көпшилиқ әдебиятларда ол поэтикалық анықлаўшы деп те жүргизиледи.

Тийкаргы бөлим. Шайыр дәрәтпелеринде улыўма халық тилинде қолланылатуғын образлық характерге ийе эпитетлер өнимли қолланылған. Мысалы:

Түндеги *тар кеўил* кеңейди демде,
Жаксы адам екен қорықшы ғарры
Мут дүнья, тегин хәзлик, *маранат* сөз,
Жолдан урып кетипти-аў базыларды.
Көркем сөз деп *шалкем сөзди* үйренген,
Мен аяйман аўылдағы балларды.

Хошамет сөз айтып бийик минберден,
Шаңлы жолға бағқа атларын бурды.
Ғыйбат сөзлер кеуил жарасына,
Дуз себелеп турар ақырын.

Шайыр шығармаларынан улыўма халықлық образлылыққа ийе эпитеттерден мысаллар келтире бериў мүмкин. Ол өзи сүүретлеп атырған объекттиң дәл көринисин беретугын эпитеттерди таўып колланады. Соны да айтып өтиў керек шайырдың бул қатарларында “шәлкем сөз” эпитети басқа шайырлар дөретиўшилигинде гезлесе бермейди. Бул эпитет шайырдың жеке дөретиўшилигинде биринши рет ислетилип, жеке дөретиўшилик эпитет болып табылыўы мүмкин.

Шайыр лирикасы келбетликлерден болған эпитеттерге оғада бай хәм көркем поэтикалық, стиллик қолланылыўы менен ажыралып турады. Лирикалық қахарман образын жаратыўда, адам портретлерин сызыўда, түрли хәрекеттерди дөретиўде көркем эпитет шайыр ушын таптырмайтуғын сүүретлеў куралы болды. Шайыр тил бирликлерин жаңа жағдайларда мәнилик жақтан жаңартып пайдаланады:

Пахтадан *памазий* сөз тоқып жүрип,
Муҳаббатты жырлаўдан шығысыппан.

Бул қатарлардағы *памазий* сөзи шайырдың жеке стилине сай дөретиўшилик пенен ислетилген еркин эпитет.

Шайыр қусларды, олардың белгилерин, хәр биреўиниң өзине тән өзгешеликлерин сыпатлағанда келбетликлерден жеке авторлық эпитеттер жасайды. Мысалы:

Бүрkit те емеспен *жаўыз пәнжелi*,
Кузғын да емеспен өлiмтик жеген...
Хинд елшиси *ала шапан* өпепек,
Әлхаббиз сақ жүрип бул күнге жеткен!
Қәне, енди оның тулпар сыйқы,
Айдарқа сүүретли келбети қайда?

Айды тәрийиплеўде көплеген дәстүрий эпитеттер қолланылады. Ал, И.Юсупов поэзиясында ай жаңаша, индивидуал сыпатланады. Бул жерде составлы келбетликлердиң әхмийети үлкен. Мысалы:

Арқар мүйиз ай астында
Ким көркинди сағынбаған.

Келбетликлердиң эпитетлик хызметі кең. Олар шайыр поэзиясында авторлық шеберлигин көрсетиўши бир белги:

Бул елде шайыр көпбиз көзге түскен,
Бәри бир *қоян соқпақ* изге түскен...
Жылан көзли жылжып булақ,
Қалың шатлық арасыннан.

Шайыр өзиниң лирикасында эпитеттиң поэтикалық тилдеги әхмийетли ўазыйпасын әмелге асыра отырып пейзаж, портрет, характер жасаўда хәм қахарманның ишки руўхый халатын, кеширмелерин сәўлелендириўде шебер қолланады.

Диалектизмлер көркем дөретпеде жергиликли колоритти айқын сәўлелендириў, аўызеки сөйлеўдиң байлығын, аймақлық белгилерди, миллийликти тәмийинлеўде, персонаждың сөйлеў сыпатламасын хәм сол арқалы оның портретин, жасаў орнын көрсетиў мақсетинде персонаж тилинде, күн-көрисин, психологиялық, үрп-әдет хәм сөйлеў тили өзгешеликлерин көркем сүүретлеў, характер, портрет,

пейзаж дөретиў хәм т.б. сыяқлы мақсетлерде, улыўма, образлық дөретиў ушын автор өзінде қолланып, әхмийетли сүүретлеў куралы бола алады.

Шығармада образлық, эмоционал-экспрессивлик мәни диалектизмлер арқалы да шебер сөз усталары тәрәпинен жаратыла береді. И.Юсуповтың шығармаларында да диалектизмлердиң образлылық жаратыўы буны айқын дәлиллейди.

Хәмелдарлар жутып бейиш хәўасын,
Бунда дем алыўға көп келер еди,
Арнаўлы самолёт *хәңлеген машын*,
Сыйлы қонақларды жеткерер еди.

Айырым жерлерде ғана қолланылатуғын “күшли”, “қуўатлы” деген мәни беретугын “хәңлеген” эпитети шебер қолланылған. Шайыр сөзлерди дәўир руўхына сай таңлаған, оларға поэтикалық мәни берген.

Диалектлик “*қумшаўым*” келбетлиги поэзияда бүгинги турмысты сүүретлеўде, әсиресе, Арал темасына байланыссыз шығармада поэтикалық мәни алып, поэтикалық лексикаға кем-кемнен өтип баратырғаны, оның үлкен стиллик хызмет атқарғаны сезиледи:

Қумшаўым жағыста ойға таламан,
Шаңқыт көз аштырмас жүзиң көринбес.

Демек, диалектлик келбетлик поэзияда стиллик зәрүрлик ушын жумсалатуғын курал сыпатында қолланыў имканиятына ийе. Сондай-ақ, автор тилинде олар да әхмийетли лексикалық бирлик болып образлылық ушын жумсалған.

Сөйлеў тили лексикасына киретуғын лексикалық бирликлер стиллик жақтан, мәнилик тәсирлиги жағынан айырылып турады. Сонлықтан көркем сөз шеберлери оларды сүүретлеў куралы ретинде шығармаға тәбийғыйлық, анықлық, көркемлик бериў мақсетинде жийи қолланады.

И.Юсупов та сөйлеў тили лексикасында қолланылатуғын келбетлик эпитет сөзлерди зәрүр орынларда рети менен дурыс пайдаланады. Аўызеки сөйлеў тилине тән эпитеттер оқыўшыда тез эмоция пайда етеди, ол халық тилине жақын, түсиникли болғанлықтан оқыўшы тез қабыл етип алады. Бундай келбетликлер шайыр шығармаларында портрет, образ, характер жасаўда, персонаждың сөйлеў сыпатламасын жаратыўда, эмоционаллық хәм т.б. стиллик мақсетлерде жийи жумсалады. Аўызеки сөйлеў тилине тән болған келбетликлер өткир мәнилик эпитет хызметинде жумсалады.

Неге сонша қысым қыламыз жанға?
Неге *олақ халықпыз* бүгинлиги биз?...
Әттең, бирақ жигитлер бар айырым,
Еске салар бир *есерсоқ бай* улын...
Ақшамласам дедим кеўлим сағынды,
Унатарман *олпы-солпы жағыңды*...

Бундай эпитеттер шығармада сүүретленетуғын объектти, ямаса, затлардың белгисин күтә дәл, әпиўайы хәм образлы сәўлелендириў мүмкиншилигине ийе.

И.Юсупов поэзиясы тилинде өзлестирме сөзлер хәр қыйлы стиллик хызметлер ушын таңлап қолланылады. Әсиресе, араб-парсы, рус тиллеринен өзлестирілген сөзлер шайыр поэзиясында образлылық ушын үлкен хызмет атқарады. Араб тилинен өзлескен келбетликлерден жасалған эпитеттерди сөз шебери поэтикалық мәни берип, қосымша эмоциональ-

экспрессивлик реңлерди бериў, шығарма руўхына сай тәсирлилик, көркемлик жаратыў сыяқлы мақсетлерде түпкиликли сөзлердиң эмоционал-экспрессивлик мәниси синоними сыпатында жумсайды. Мысалы:

Суўы қумайтланған бир *әзим дәрәя*,
 Руўхым арқалы ағып барады...
 Ат шабары хәм Көкаман дегендей,
 Өзлериндей *жәхил сыншылары* да...

Әзим (әзам) араб тилинде “үлкен”, “ең уллы” деген мәнилерди аңлатады. Уллылықты анық сәўлелендириў ушын автор эпитетлик усулда “әзим” сөзин қолланып

оқыўшыға көркем-эстетикалық тәсир жасайды. Шайыр әдебият майданында ис жақпаслардың “ғайыптан-тайып” шайыр болып шыққанындай оған объектив баһа беретугын “сыншылардың да” синоними топас, қопал, ақмақ деп үлкен наразылық пенен ашық сөз етеди.

Жуўмақ. Улыўма айтқанда, И.Юсупов қахарман образларын, олардың түрли минез-қулық сыпатла-масын, характерин, көзқарасларын, психологиялық хал-жағдайын, портретин, сондай-ақ предметлерди, ўақыяларды көркем сүўретлеўде, көркем-эстетикалық тәсир етиўде эпитетлерден шебер пайдаланады.

Әдебиятлар

1. Варонова А.Г. Эпитеты и определение в языке Камознса: Автореф. дисс.канд. филол.наук. – Москва: 1999.
2. Губанов С.А. Эпитет в творчестве М.И.Цветаевой: семантический и структурный аспекты: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Самара: 2009.
3. Серебренникова Н.Г. Механизм эпитета: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Тамбов: 2002.
4. Губанов С.А. Эпитет в творчестве М.И.Цветаевой: семантический и структурный аспекты: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Самара: 2009.
5. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. -Ленинград: “Наука”, 1977. <https://www.jstor.org/stable/43668685>
6. Серебренникова Н.Г. Механизм эпитета: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Тамбов: 2002.
7. Юсупов И. Таңламалы шығармалары. II том. – Нөкис: “Билим”, 2018.
8. Юсупов И. Аласатлы дүнья бул. – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1987.

РЕЗЮМЕ. Мақолада эпитет тасвирий воситаси ҳақида маълумот берилган. Қолаверса, эпитет турлари, И.Юсупов ижодида тутган ўрни, бадий матнда фаоллашув мезонлари ҳақида фикр юритилган. Эпитет ёрдамида ўзига хос нозиклик, ифодалилик ва чуқурликка эришилади.

РЕЗЮМЕ. В статье представлена информация об эпитетном описательном инструменте. Кроме того, обсуждаются типы эпитетов, их роль в творчестве И. Юсупова, критерии активизации в художественном тексте. С помощью эпитета достигается неповторимая изысканность, выразительность и глубина.

SUMMARY. The article provides information about the epithet descriptive tool. In addition, the types of epithets, their role in the works of I. Yusupov, and the criteria of activation in the artistic text are discussed. With the help of an epithet, a unique delicacy, expressiveness and depth are achieved.

СЫҢСЫҰ ҚОСЫҒЫНДА КЕҰИЛ-КЕШИРМЕЛЕРДИҢ СӘҰЛЕЛЕНИҰИ

К.С.Палымбетов – филология илимлериниң докторы (DSc), профессор
 ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеу институты

Таянч сўзлар: фольклор, маросим, үрф-одат, тўй, кўшиқ, «сынсыў», образ.

Ключевые слова: фольклор, обряд, традиция, свадьба, песня, «сынсыу», образ.

Key words: folklore, ritual, tradition, wedding, song, "sinsiw", image.

Кирисиў. Сыңсыў қосықларының мазмунында тийкарынан узатылатуғын қыздың кеўил-кеширмелери, ишки сезим-туйғылары, дәртли толғаныслары баянланады. Сыңсыўдың тийкаргы объекти қыз, сонлықтан қосықта оның руўхый халаты сәўлеленип, турмыс-тәғдиринің өзгеше болыўына себепши болған жәмийетке, социаллық турмысқа, елдеги теңсизлик пенен адалатсызлықтың ҳүким сүриўине, өз мақсети хәм үстемлигин дүнья мүлки, байлығы менен әмелге асырып, қызлар ерки хәм муҳаббатын аяқ асты етип атырған бай адамларға, сондай-ақ, байлыққа қызығып (қызының қалыңына алған қалың малына) яки абырой-мәртебеге ерисиўди ойлаған әкелер менен ағаларды (әжаға), тәғдиринің ғарры, бай адамларға байланыўына себепши болған жеңгелери менен апаларына наразылық кейпияты бериледи.

Сыңсыў қосықларында көбинесе қыздың кеўил-кеширмелерин образлы түрде, тымсаллап, астарлы мәниде жеткериў, соның менен бирге пикирди туўрыдан туўры, анық дәл, туўра мәнисинде баянлаўда ушырасады. Жуўап талап етилмейтуғын риторикалық сораў гәплерде жийи қолланылып отырады.

Тийкаргы бөлим. Қарақалпақ шаңарақларында қыз тәрбиясына, олардың әдеп-иқрамлылығына, тәлим-тәрбиясы менен ийбесине айрықша итибар қаратылған. Қызлар өз әкесинен тысқары жигит ағаларында айрықша хұрмет етип, олардың сөзин еки етпеген. Оларды өзлериниң сүйениши сыпатында көрген. Соның ушын да қосықта тәғдирине налып, өзиниң кеўил күйин баян етип атырған қыз ең жақыны сыпатында қараған ағаларына «жаным ағам», «жан аға» сөзлерин қолланып пикирин баянлайды. Лекин, қайсы сыңсыў қосығын алып қарасақта лирик қахарманның өз пикирин өткир сөзлер менен қыпсаламастан, кеўилиндеги наразылықты ашық түрде баян еткеннин көремиз. Мысалы:

Әдира қалғыр ақ терлик, атқа батты-аў,
 Аўырсынып жан ағам малға сатты-аў,
 Сатса-сатсын жан ағам өлмек бар ма?
 Ер баладай алшаңлап жүрмеген соң.

Аппақ-аппақ жумыртқа ай бола ма?
 Мени сатып жан ағам бай бола ма?
 Сатса-сатсын жан ағам өлмек бар ма?
 Ер баладай алшаңлап жүрмек бар ма?

Шашағы шашбаўымның шашылған жоқ,
 Бир гүлим он екимде ашылған жоқ,